

RÉGÉSZET ÉS TÁRSTUDOMÁNYOK

A TISZAZUG ÉS A KÖRÖSSZÖG HALMAINAK
KATASZTEREZÉSE ÉS ÁLLAPOTFELMÉRÉSE

BEDE ÁDÁM*

A tanulmány célja, hogy tájrégészeti szemléletben összefoglalja a tiszazugi és körösszögi halmok (kurgánok) teljességre törekvő kataszterezésének és állapotfelmérésének legfőbb eredményeit. Emellett kitér a kutatástörténeti előzményekre, és bemutatja az egyéb vizsgálati lehetőségeket is (névtan, folklór, tájtörténet, tájökológia).

Kulcsszavak: halmok (kurgánok), Tiszazug és Körösszög, tájrégészet, régészeti topográfia, tájökológia

This landscape archaeological paper would like to summarize the main results of the cadastral field works and condition survey of the mounds (kurgans) in the Tiszazug and Körösszög regions. It presents the research history, and also demonstrates the other research possibilities (toponymy, folklore, landscape history, landscape ecology).

Keywords: mounds (kurgans), Tiszazug and Körösszög regions, landscape archaeology, archaeological topography, landscape ecology

Bevezetés

A halmok (kurgánok) a késő rézkorban, kora bronzkorban az Alföldön élt keleti eredetű, nomád vagy félnomád, nagyállattartó Jamnaja-közösségek temetkezései.¹ A központi sír fölé halmot emeltek, későbbi utótemetkezések alkalmával újabb egy vagy két réteget hordtak fel rájuk, így alkotva meg a nagyobb méretű kurgánokat.² A római kori Barbaricumban élt szarmaták halmjai is nagy számban megtalálhatók az Alföldön.³ A kurgánok magányosan, párosan, kisebb csoportokban vagy sorokban helyezkednek el, és rendszerint a folyók és medencék partjait követik, vagy a hátvonulatok legmagasabb pontjain állnak.⁴

Környezettörténeti, geomorfológiai és tájökológiai szerepük mellett természetvédelmi – elsősorban botanikai – jelentőségük is kiemelkedő, a kevésbé bolygatott kurgánok felszínén ugyanis értékes ősi sztyeppvegetáció (lőszgyep és lőszfalnővényzet) maradt fenn.⁵

Jelen tanulmány célja, hogy bemutassa a Tiszazugban és a Körösszögben végzett aktuális kutatásokat, összefoglalja az itt található kurgánok teljességre törekvő kataszterezésének és állapotfelmérésének legfőbb eredményeit. A halomkataszter – a régészeti topográfiai módszertan alkalmazása mellett – elsősorban tájrégészeti szemlélettel készült. Az állapotfelmérésnél – például az egyes élőhelyek értékeléséhez – tájökológiai módszereket is felhasználtunk.

☞ A kézirat beérkezett: 2019. január 24.

* Bede Ádám: Szegedi Tudományegyetem, Természettudományi és Informatikai Kar, Földtani és Őslénytani Tanszék. 6722 Szeged, Egyetem utca 2–6.; e-mail: bedeadam@gmail.com

¹ ECSÉDY 1979.

² DANI–HORVÁTH 2012.

³ KULCSÁR 1998, 40–46. Jóval több szarmata kurgán létezik az Alföldön, mint azt a kutatás a hitelesnek vélt halomfeltárások alapján korábban feltételezte (DANI–MÁRKUS–KULCSÁR–HEYD–WŁODARCZAK–ZITNAN–PEŠKA 2017).

⁴ BEDE 2016, 36–40.

A vizsgálati terület lehatárolása és jellemzése

Vizsgálatunkat a Tiszazug és a Körösszög kistáján végeztük. Mivel a terület körülhatárolásánál nem kívántunk megbontani közigazgatási határokat, ezért könnyű volt kijelölni azt a 13 települést, mely a felmérés alapját adta. Ezek (zárójel-

⁵ BALÁZS–KUSTÁR 2012; BARCZI 2016; RÁKÓCZI 2016; DEÁK 2018.

ben az egyes települések külterületének kiterjedésével): Cibakháza (3821 ha), Csépa (2967 ha), Cserkeszőlő (3070 ha), Kunszentmárton (14 365 ha), Martfű (2308 ha), Nagyrév (2979 ha), Öcsöd (10 366 ha), Szelevény (4539 ha), Tiszaföldvár (8034 ha), Tiszainoka (1792 ha), Tiszakürt (2837 ha) és Tiszasas (2879 ha) Jász-Nagykun-Szolnok megyében, valamint Tiszaug (2504 ha) Bács-Kiskun megyében. A két kistáj pontos kiterjedéséről és határaitól a földrajzkutatók között is viták folynak, azonban kijelenthető, hogy az általunk kijelölt vizsgálati terület lényegében lefedi a kistáj-kataszterekben vázolt tájakat.⁶ Határai nyugaton a Tisza, délen Csongrád megye északi határa, keleten Békés megye nyugati határa, valamint Mesterszállás, Mezőhék és Kengyel települések közigazgatási határvonalai.⁷ A felmérés összterülete 62 461 ha, vagyis közel 625 km² nagyságú.

A viszonylag kis kiterjedésű, mégis önálló kistájak meglehetősen komplex geológiai képet mutatnak. A Tiszaug fejlődéstörténeti, geomorfológiai, talajtani és növényföldrajzi szempontból egyaránt átmenetet képez a Tiszántúl és a Duna-Tisza köze között.⁸ Jellemzők rá a nyugati peremen elhelyezkedő dunai alsó pleisztocén homoktömbök, az északkelet felől beékelődő nagykun-sági síkság felső pleisztocén löszablája, valamint a teraszos kiképzésű, hidrogeográfai változatos – szigetekkel és széles meanderekkel tarkított – óholocén tiszai árterületek.⁹ A magasabb térszínnek legfőbb genetikai talajtípusai a réti csernozjom, a mélyben sós réti talaj és a humuszos homoktalaj.¹⁰ A táj külön érdekessége, hogy még a történeti időkben is folyamatos változásban volt, különösen igaz ez a homokfelszínre.¹¹

A Körösszög is egyedi arculatú kistáj. Legnagyobb részét késő pleisztocén kori, folyóvízi eredetű, többszintű löszfelszínnek alkotják, melyeket sajátos módon szönek át a Tisza különböző generációjú meanderei (Kis- és Nagy-Jaksor-ér, Nagy-ér, Atrács-ér, Kiritó, Horga-ér; és maga a Körös is ilyen ősmederben folyik). Az óholocénben – elsősorban a mélyebb fekvésű területeken és ártereken – a Hármaskörös felszínalakító tevékenysége volt meghatározó.¹² A magasabb

térszíneken a réti csernozjom és a mélyben sós réti talajok az uralkodók.¹³

A vizsgálati terület növényzetével (növényföldrajzával és flórájával) mind ez idáig viszonylag keveset foglalkoztak. A korábbi esetleges és szórványos adatok után az 1950-es években Timár Lajos és Bodrogközy György vizsgálta részletesebben a táji léptékű növényzetet,¹⁴ később – főleg egy-egy természetvédelmi szempontból jelentős Tisza menti terület megőrzése érdekében – konkrét élőhelyeken zajlottak inkább egyedi felmérések.¹⁵ A Körösszög növényzetéről szórványos adatok állnak rendelkezésre, Tóth Tamás kutatási tevékenységét emelhetjük ki.¹⁶ Mindkét kistáj halmainak vegetációját csak érintőlegesen nézték a botanikusok, rendszeres vizsgálatok még nem történtek rajtuk.¹⁷

A felmérés előzményei

A 19. századig a térség halmait néhány egyedi esettől eltekintve módszeresen még nem kutatták,¹⁸ és a későbbi terepbejárások és településtörténeti elemzések is csak periferikusan foglalkoztak velük. A kutatók érdeklődési körüknek megfelelően elsősorban az őskorra (azon belül is a bronzkorra) koncentráltak, leginkább egy-egy neves lelőhely kapcsán (Nagyrév-Zsidó-halom, Tiszaug-Kémény-tető).¹⁹

Kovács Albert az *Archaeologiai Értesítő* hasábjain egyéb lelőhelyek és leletek mellett kiemeli, hogy „Halmokban pedig 50-et meghaladó számban bővelkedünk Tisza-zúgunkban”, és felsorolásában név szerint is megemlíti közülük tízet.²⁰ Továbbá térképvázlatokat is készített több egyéb lelőhely leírása kapcsán bizonyos halmok topográfiai helyzetéről is.²¹ Kovács egy kurgán 1876. évi ásatásáról is beszámolt, leírása meglepően részletes és pontos, valószínűsíthető, hogy szármata sírkamrát és annak hármaskörös temetkezését

⁶ DÖVÉNYI 2010, 179–182, 289–292.

⁷ Bár Tiszaug és Tiszasas külterületének egy része a Tiszaszabályozás következtében ma már a Duna-Tisza közén található, a vizsgálatba ezeket a területeket is bevontuk, elkerülendő a közigazgatási határok megbontását.

⁸ BAGDI 1970.

⁹ A. NAGY 1954; DÖVÉNYI 2010, 179–182.

¹⁰ PÁSZTOR–DOBOS–MICHÉLI–VÁRALLYAY 2018, 91.

¹¹ GÁBRIS–TÚRI 2008.

¹² DÖVÉNYI 2010, 289–292; DEÁK–KEVEINÉ BÁRÁNY 2011, 115.

¹³ PÁSZTOR–DOBOS–MICHÉLI–VÁRALLYAY 2018, 91.

¹⁴ TIMÁR 1954; TIMÁR és BODROGKÖZY 1959.

¹⁵ ENDES–HARKA 1985; NÓTÁRI 2008; TÚRI 2011.

¹⁶ TÓTH 2003; JAKAB 2012.

¹⁷ TÓTH 1986; 1988, 395–402; TÓTH 2003; TÓTH 2008; DEÁK 2018, 55, 78–81.

¹⁸ KALICZ 1955; KALICZ 1957; PROHÁSZKA 2015.

¹⁹ SZ. MÁTHÉ 1974; CSÁNYI 1981; CSÁNYI–TÁRNOKI 2011; KOVÁCS–CSÁNYI–TÁRNOKI 2017.

²⁰ KOVÁCH 1893. Az említett halmok: Kun-halom, Kósa-halom (Csépa), Szöllős-halom, Öt-halom (Szelevény), Vég-halom, Kása-halom (Pusztaitvánháza), Cserke-halom, Bába-halom (Tiszakürt), Fekete-halom (Tiszainoka), Zsidó-halom (Nagyrév).

²¹ PROHÁSZKA 2015, 77, 90, 143, 149.

1. táblázat. A tiszazugi és körösszögi halomkataszterezések eredményei
Table 1. Results of the cadastral works on mounds in the Tiszazug and Körösszög regions

Település	KOZMA 1910	ZALOTAY 1938	VIRÁGH 1979	TÓTH 1988	TÓTH 2007	CSÁNYI- TÁRNOKI 2011	MNM Régészeti Adatbázis 2018	BEDE Á. 2018
1 Cibakháza	0	2	4	2	2	4	5	6
2 Csépa	0	0	1	2	1	1	1	4
3 Cserkeszőlő	0	2	3	2	2	1	2	5
4 Kunszentmárton	3	14	35	13	14	20	23	63
5 Martfű	0	–	4	4	3	–	3	15
6 Nagyrév	0	1	1	0	2	1	1	6
7 Öcsöd	9	12	23	16	12	18	13	49
8 Szelevény	0	3	2	2	1	4	3	22
9 Tiszaöldvár	3	2	19	6	6	–	5	41
10 Tiszainoka	1	1	3	2	2	3	2	7
11 Tiszakürt	0	0	1	0	0	1	0	11
12 Tiszasas	0	2	0	0	0	1	1	3
13 Tiszaug	0	0	0	0	0	0	0	5
Összesen	16	39	96	49	45	54	59	237

tárták fel (1. kép).²² Az ásatáson a Tiszazugi Régészeti Magántársaság tagjai mellett Rómer Flóris is részt vett.²³

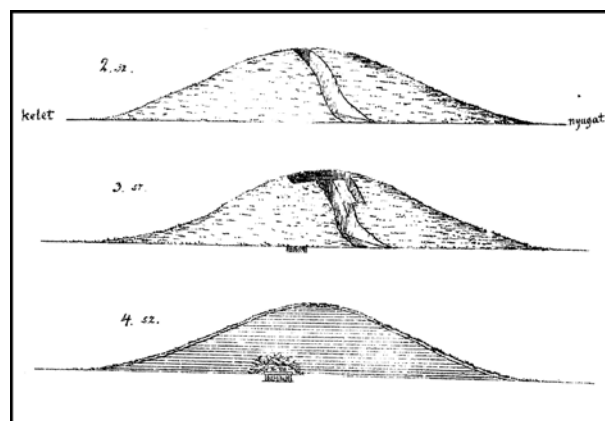
Földrajzi szempontból Kozma Béla vizsgálta a tiszántúli halmok táji eloszlását, a folyókhoz és geomorfológiai képződményekhez viszonyított helyzetét, hidrogeográfiai összefüggéseit. Térképmelléklete területünkön 16 halmot tüntet fel (1. táblázat).²⁴

Hasonló térképek születtek a Szentés és környéke régészeti múltját kutató topográfiai munkálatok mintegy melléktermékeként is. Zalotay Elemér vázlata területünkön 39,²⁵ Kovalovszki Júlia melléklete Kunszentmárton környékén 29 kurgánt tüntet fel.²⁶

A következő katasztert Virágh Dénes készítette Ecsedy Istvánnak a tiszántúli kurgánokat tárgyaló könyvéhez.²⁷ Kistájainkról összesen 96 halmot gyűjtött össze.²⁸ Munkája alapvetően a kézíratos térképekre – és főleg a katonai felmérések-

re – támaszkodik, viszont helyszíni terepbejárás és azonosítás nélkül (2. kép 1; 1. táblázat). A kataszter egy nem túl pontos, szűkszavú lista, helymegjelöléseket nem tartalmaz, továbbá csak egy nagyléptékű térképvázlaton jelöli a halmokat. Mivel Virágh a terepen nem ellenőrizte a térképekből nyert adatokat, viszonylag nagy számban kerültek be a kataszterbe olyan kiemelkedések is, melyek nem halmok, hanem természetes geológiai képződmények (hátak, ormok stb.).

A Tiszazug halmait rendszerszinten először Tóth Albert vette számba, 49 kurgán tájökológiai szempontú felmérését végezve el (2. kép 2;

1. kép. Kovách Albert és Rómer Flóris 1876-os szelevényi kurgánfeltárása (KOVÁCH 1976, 2–4. ábra; PROHÁSZKA 2015, 77)

Fig. 1. Kurgan excavation by Albert Kovách and Flóris Rómer in Szelevény, 1876 (KOVÁCH 1976, Fig. 2–4; PROHÁSZKA 2015, 77)

²² RÓMER 1978, 128–131; PÁRDUCZ 1950, 72–73; H. VADAY 1989, 199–200; KULCSÁR 1998, 40–41.

²³ KOVÁCH 1876, 3–7. Az ásatási leírást (jelentést) eredeti kézírással, teljes terjedelmében közli Prohászka Péter is (PROHÁSZKA 2015, 73–78). Kovách Albert a kurgánt Lajos-halomnak nevezi (KOVÁCH 1876, 3), máshol Kása-halomnak mondja (KOVÁCH 1893), a második katonai felmérésen Kásás-halomként szerepel (XXXVII. 56. szelvény).

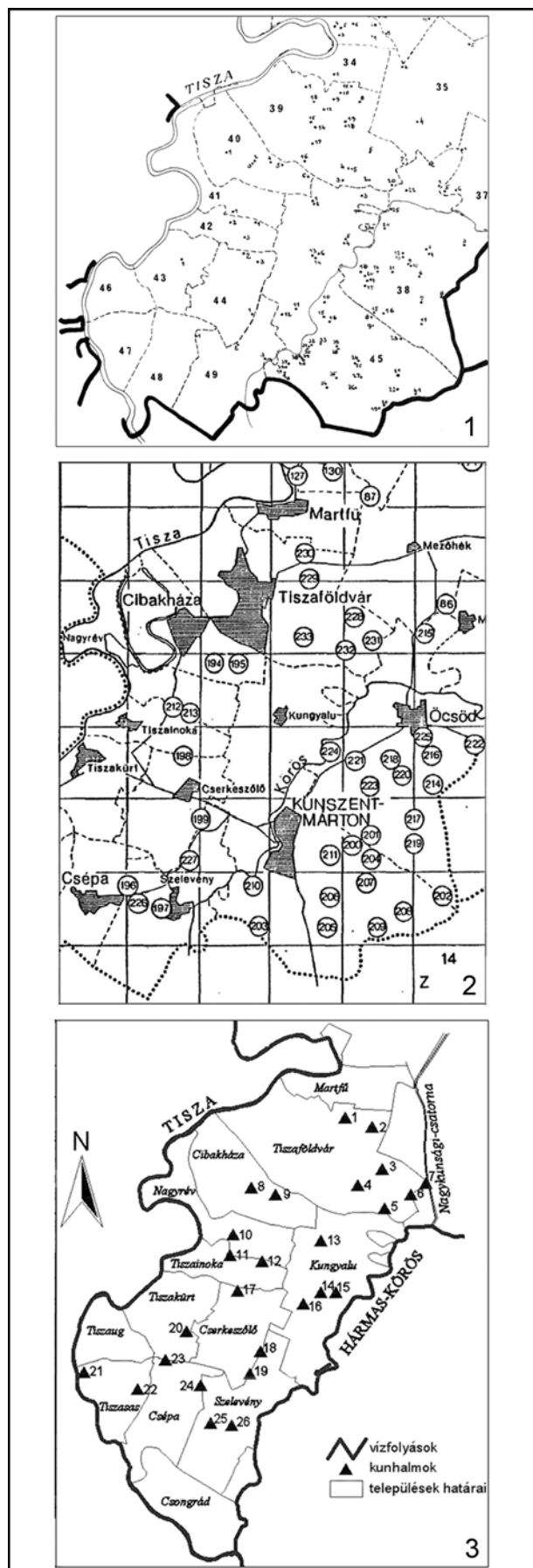
²⁴ KOZMA 1910, XXVII. tábla.

²⁵ ZALOTAY 1938, képmelléklet.

²⁶ KOVALOVSZKI 1957, melléklet.

²⁷ ECSÉDY–VIRÁGH 1975; ECSÉDY 1979.

²⁸ VIRÁGH 1979, 135, Suppl. 3.

2. kép. Korábbi halomkataszterek. 1: Virágh Dénes halomkatasztere (VIRÁGH 1979, Suppl. 3); 2: A Tóth Albert által felmért halmok (TÓTH 1988, térképmelléklet); 3: Tóth Csaba állapotfelmérése a Tiszazugban (TÓTH 2008, 13. ábra)

Fig. 2. Former cadastral works on mounds. 1: Cadastre of the mounds by Dénes Virágh (VIRÁGH 1979, Suppl. 3); 2: The mounds surveyed by Albert Tóth (TÓTH 1988, Map Annex); 3: Csaba Tóth's condition survey in the Tiszazug region (TÓTH 2008, 13, Fig. 1)

1. táblázat).²⁹ Felismerte, hogy a korábbi, helyszíni bejárásokat nélkülöző kataszterek és a régészeti topográfiai munkák szórványos adatai nem elégségesek a halmok gyakorlati védelméhez, ezért minden általa ismert kurgánt bejárt, előre kidolgozott szempontrendszer alapján felvette legfőbb adataikat, fényképpel dokumentálta aktuális állapotukat, valamint javaslatokat tett védelmükre is.

A következő kataszter a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium Természetvédelmi Hivatala kezdeményezésére, a kisújszállási Alföldkutatásért Alapítvány koordinálásával, az úgynevezett Kunhalom-program keretében zajlott, és 2002-ben zárult le. A program már országos szinten kívánta összegyűjteni – elsősorban a még ma is létező – halmokat. Területünkről összesen 45 kurgánt regisztráltak, az eredményeket Tóth Csaba mutatta be részletesen (1. táblázat).³⁰ A tiszazugi halmok állapotfelméréseinek tanulságairól külön is beszámolt (2. kép 3).³¹

Több évtizedes múltat tekint vissza Csányi Marietta és Tárnoki Judit tiszazugi régészeti topográfiai kutatása, mely mind a mai napig nem zárult le. A letisztult terepbejárás módszertannal történő vizsgálat 1987-től hivatalosan is bekerült a Magyarország Régészeti Topográfiája program mintaterületei közé.³² Az általunk is felmért 11 tiszazugi településen összesen 54 halmot regisztráltak (1. táblázat), Tiszaföldvár és Martfű azonban már nem tartozik a gyűjtési körükbe. A kurgánok szerepét és más kultúrákhoz való viszonyát településtörténeti kontextusban is értelmezték.³³

A Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adatbázisa az örökségvédelem által nyilvántartott összes lelőhelyet tartalmazza. A 2018-as állapot szerint az adatbázisban vizsgálati területünkön 59 halom szerepel (1. táblázat).³⁴

²⁹ TÓTH 1986; 1988, 394–402.

³⁰ TÓTH 2007.

³¹ TÓTH 2008.

³² KOVÁCS–CSÁNYI–TÁRNOKI 2017.

³³ CSÁNYI–TÁRNOKI 2011, 16, 27–28.

³⁴ MNM RÉGÉSZETI ADATBÁZIS 2018.

Módszerek

Az adatgyűjtés és terepi felmérés során teljességre törekedtünk, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy a korábbi kataszterekkel ellentétben igyekeztünk a már elpusztított halmokat is összegyűjteni, és a helyüket is azonosítani. Megítélésünk szerint ez a halmok valós térbeli megjelenítése és a történeti értelmezés szempontjából is fontos, hiszen csak így kaphatunk összképet az egykori tájrendezés logikájáról és geomorfológiai összefüggéseiről.³⁵

Nem győzzük hangsúlyozni a térképek mint elsődleges adatforrások fontosságát.³⁶ Igyekeztünk a terület minden érdemi, halmainkról közvetlenül vagy közvetve információt hordozó térképét felkutatni és feldolgozni (3. kép). A digitalizálásnak és az elektronikus kiadásoknak köszönhetően egyre szélesebb körben és mind nagyobb számban érhetők el a levéltárakban őrzött kéziratok dokumentumok.³⁷

A középkori (11–16. századi) és kora újkori (17–19. századi) határjáró oklevelek is jelentős történeti források. A közigazgatási határvonalakat ugyanis gyakran igazították halmokhoz, ezért az oklevelekben nemcsak értékes nevek és körülírások maradtak fent nagy számban, de alapvető tájtörténeti adatok és művelődéstörténeti-néprajzi mozzanatok is.³⁸

A fentiekén túl az adatbázis-építés során a helytörténeti irodalom, régészeti szakirodalom, múzeumi adattárak, történeti forrásközlések és egyéb levéltári dokumentumok adatait is felhasználtuk és feldolgoztuk.

Budapest Főváros Kormányhivatalának Földmérési, Távérzékelési és Földhivatali Főosztálya archív légifotó-gyűjteménye már online is elérhető,³⁹ a hivatal egy másik felületén a háromszögelési pontokról (vízszintes alappontokról) kaphatunk információkat (állandósítás éve, tengerszint feletti magassága stb.).⁴⁰ A Google Earth Pro online térinformatikai programon keresztül a recens ortofotók segítségével a közelmúlt állapotváltozásait is jól nyomon követhetjük.⁴¹

Minden azonosított halmot helyszíni szemle során terepen is felkerestünk. Felmértük általános és természeti állapotukat (bolygatottság mértéke, környezeti és táji viszonyok), növény-

zeti borítottságukat és annak minőségét, műholdas helymeghatározással (GPS-készülékkel) felvettük koordinátáikat, megbecsültük relatív magasságukat és átmérőik hosszát. Az állapotfelmérésnél a kutatási célkitűzésnek megfelelően a tájrégészeti és tájökológiai szempontok domináltak.

A terepi megfigyeléseket és a történeti dokumentumok adatait egységes formában adatbázisban rögzítettük. Az adatok térképi megjelenítéséhez ArcGIS 10 programot használtunk.

Minden halmot csak egy közigazgatáshoz (településhez) rendeltünk hozzá, ha több településhatárt is érint egy objektum kiterjedése, akkor annál a településnél rögzítettük, amelybe a legnagyobb része esik.

Fontos megjegyezni, hogy a kutatás során csak az őskori és római kori kurgánok (halomsírok) vizsgálatát vállaltuk, eltérő eredetű, topográfiai helyzetű és morfológiai adottságaik miatt az újkőkori (Öcsöd-Kovács-halom)⁴² és bronzkori (Csépa-Compód, Nagyrév-Zsidó-halom, Szelevény-Menyasszonypart, Tiszaug-Kémény-tető)⁴³ tellek, tellkezdemények és többretegű tellszerű települések nem kerültek be az adatbázisba.

Bár a legtöbb esetben – és elsősorban a nagyobb, több felhordási réteggel rendelkező kurgánok esetében – valószínűsíthető az őskori (késő rézkori, kora bronzkori) eredet, a kurgánok egy kisebb része római kori (szarmata) építmény lehet. Ezt a külső megjelenés alapján ma még nehéz megállapítani, a halom körüli árok megléte azonban minden esetben árulkodó morfológiai bélyeg.⁴⁴

Eredmények

A halmok száma és térbeli eloszlása

A vizsgálati terület 13 településén összesen 237 halom kataszterezését végeztük el (4. kép). A halmok közül 152 a Tiszazugban, 85 pedig a Körösszögben található. Település szerinti megoszlásuk a következő: Cibakháza 6, Csépa 4, Cserkeszlő 5, Kunszentmárton 63 (20 tiszazugi, 43 körösszögi), Martfű 15, Nagyrév 6, Öcsöd 49 (7 tiszazugi, 42 körösszögi), Szelevény 22, Tiszaföldvár 41, Tiszainoka 7, Tiszakürt 11, Tisasas 3, Tiszaug 5 halommal rendelkezik (1. táblázat).

³⁵ BEDE 2016, 38–41.

³⁶ ANTAL 1974; MESTERHÁZY 1982.

³⁷ Például CSEH 2011; mapire.hu; hungaricana.hu.

³⁸ LASZLOVSKY 1986; TAKÁCS 1987; BENEDEK 2001; 2002; RÁCZ 2004.

³⁹ <https://www.fentrol.hu>, 2018. december 31.

⁴⁰ <http://www.geoshop.hu>, 2018. december 31.

⁴¹ <https://www.google.com/intl/hu/earth/versions>, 2018. december 31.

⁴² RACZKY 1987; ANDERS-CZAJLIK-CSÁNYI-KALICZ-NAGY-RACZKY-TÁRNOKI 2010; FÜZESI-RACZKY 2018.

⁴³ BÓNA 1992; R. CSÁNYI-STANCIK 1982; CSÁNYI-STANCIK 1992; CSÁNYI-TÁRNOKI 2011, 29–30.

⁴⁴ DANI-MÁRKUS-KULCSÁR-HEYD-WŁODARCZAK-ZITNAN-PEŠKA 2017.

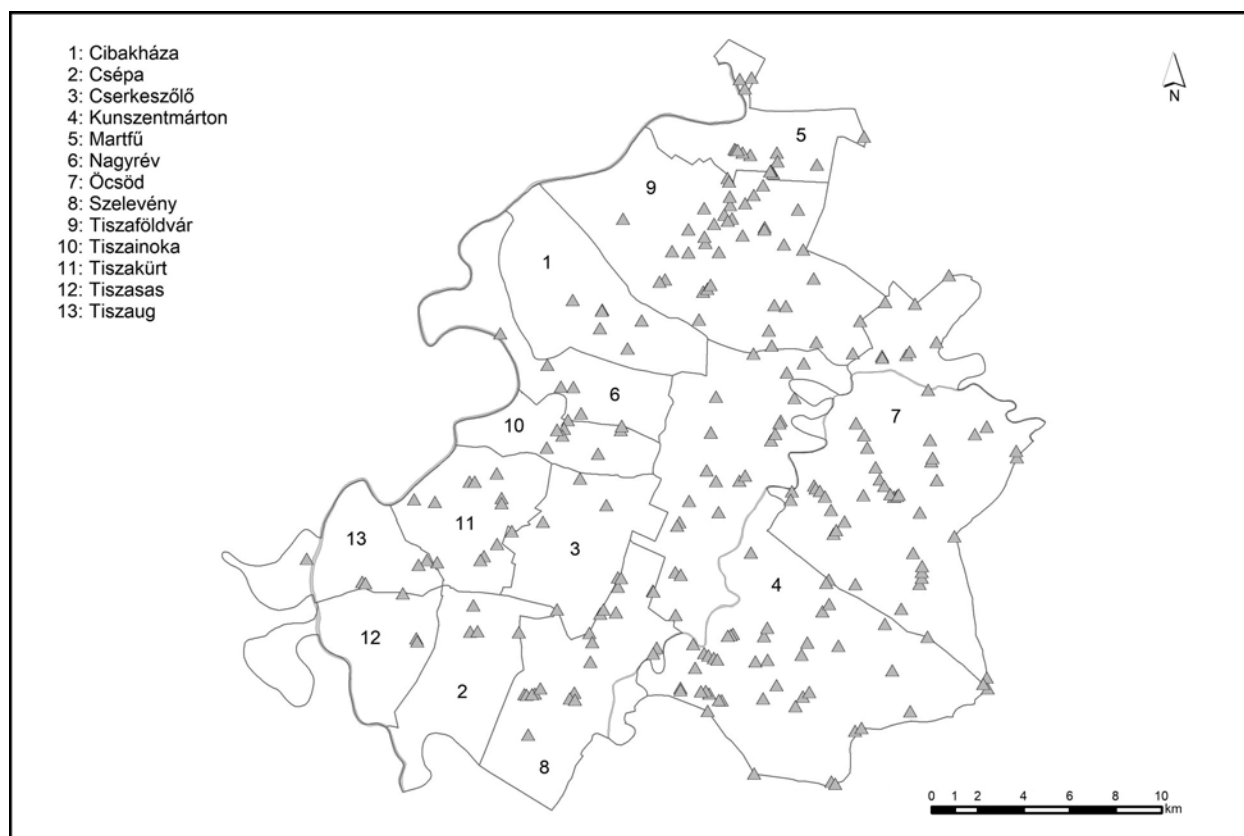

3. kép. Halmok kéziratos térképeken. 1: Kurgánsorok Öcsödön a Nagy-ér és a Kiritó partján az első katonai felmérésen 1784-ben (mapire.hu); 2: Tiszaföldvári és martfűi halmok egy 1820-as uradalmi térképen (CSEH 2011); 3: A kunszentmártoni Kettős-halom egy 1881-es kataszteri térképen (mapire.hu)

Fig. 3. Kurgans on handmade maps. 1: Kurgan lines on the bank of Nagy-ér and Kiritó brooks in Öcsöd on the First Military Ordnance Map, 1784 (mapire.hu); 2: Mounds in Tiszaföldvári and Martfűi on an allodial map from the year 1820 (CSEH 2011); 3: The kurgans called Kettős-halom in Kunszentmárton on a topographic map, 1881 (mapire.hu)

Az összes kurgánból 143 még ma is létezik (ebből 81 tiszazugi, 62 körösszögi), 94 pedig már elpusztítottnak tekinthető (ebből 71 tiszazugi, 23 körösszögi).

A mintaterület legnagyobb (legmagasabb) három kurgánja a kunszentmártoni Kettős-halom (9,6 m), a cserkeszölői Cserke-halom (6,5 m) és az öcsödi Hegyes-halom (5,8 m). A 170

4. kép. A vizsgálati terület (a Tiszazug és a Körösszög) települései a Bede Ádám által 2018-ban felmért halmokkal

Fig. 4. The settlements of the research area (Tiszazug and Körösszög regions) with the mounds surveyed by Ádám Bede in 2018

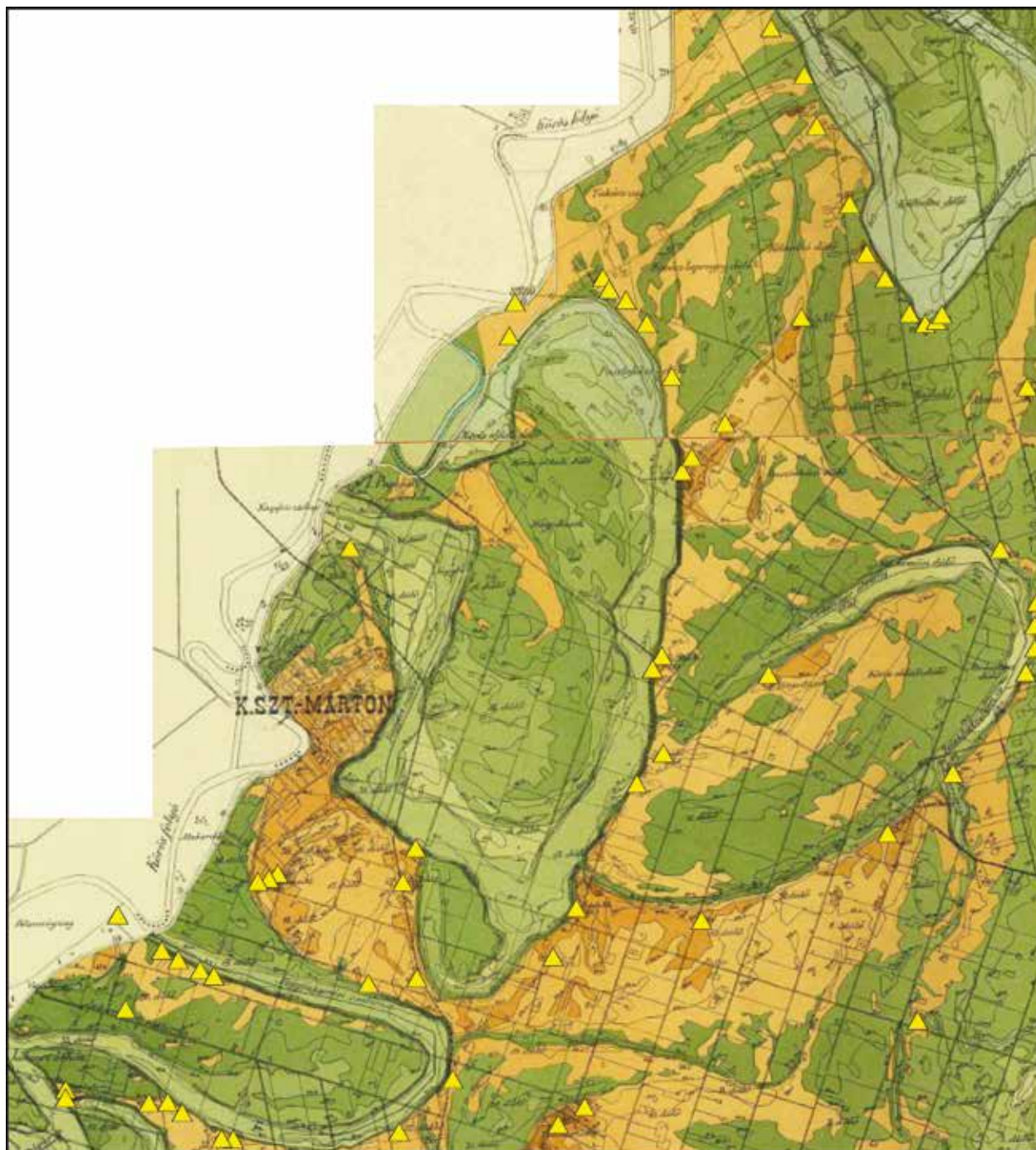
relatív magassági adattal rendelkező halom jelenlegi átlagmagassága 1,6 m. 190 kurgánhoz lehetett hosszanti és rövid átmérőt rendelni, ezek átlagos mérete 62 m és 38 m.

A magányos halmok viszonylag ritkák, legtöbbször inkább párosával vagy kisebb-nagyobb sorokban állnak. Magányos kurgán például az Egyes-halom, Kis-halom (Cibakháza), Tetű-halom (Kunszentmárton), Kalapos-halom (Martfű), Kenderes-halom, Közép-halom, Szőr-halom (Öcsöd), Ér-halom, Göti-halom vagy a Masznyik-halom (Tiszaföldvár). A páros halmok jellemzően azonos méretűek vagy az egyik látványosan nagyobb a másikonál. Hasonló méretű halompárok: Kettős-halom (Cibakháza), Szőlőhát-Kettős-halom (Martfű). Egymástól eltérő méretű páros kurgánok: Két-halom (Öcsöd), Kis-Köttön-halom és Köttön-halom, Kettős-halom (Kunszentmárton), Szentmártoni-Két-halmok (Kunszentmárton–Öcsöd), Ecseri-Kettős-halom (Kunszentmárton–Szentés), Kósa-halom és névtelen párja (Tiszasas). A halmok száma esetenként a nevükben is megjelenik: három közvetlenül egymás mellett épült kurgánból áll a kun-

szenzmártoni Hármashalom; öt halomból álló sorozat a szelevényi Öt-halom.

Ahogy a Tiszántúl más tájegységein, a Tiszazugban és a Körösszögben is leginkább az egykori vizek mentén építették fel a halmokat. Legfrekvenciáltabb helyek az érpartok, folyóártéri magaspártok, pleisztocén folyólefűződés széléi, valamint a homoktömbök teraszainak peremei. Látványosak az Öcsöd és Kunszentmárton közötti terület széles meandereit követő halomsorozatok (az Atrács-ér mellett 9, a Kiritó mentén 13, Nagy-Jaksor-ért követve 13, a Nagy-ér partján 17 halommal) (3. kép 1; 5. kép). Tiszaföldvártól északkeletre, a Görbe-ért és mellékereit kísérve is felsorakozik legalább 18 kurgán. A tiszazug-cserkeszőlői homoktömb széléin – elsősorban az északi peremen – is feltűnő következetességgel sorakoznak a halmok (Akasztó-hegy, Homok-hegy, Fekete-halom, Égett-halom, Hegyes-halom, Bába-halom, Kender-halom stb.).

A halmok térbeli eloszlása jól köthető geológiai terekhez is. Legnagyobb számban ugyanis a lekopott lösz maradványfelszíneken figyelhetők meg (például a Tiszazugba északkeletről be-

5. kép. A körösszögi érmedrek mentén sorakozó kurgánok Herzog József 1899-es szintvonalas térképére vetítve (alaptérkép: hungaricana.hu)

Fig. 5. Kurgans near the beds of the brooks in the Körösszög region, visualized on József Herzog's contoured map from the year 1899 (base map: hungaricana.hu)

ékelődő nagykunsági löszháton vagy a körösszögi tiszai medrek között elterülő löszplatón).

A halmok természeti állapota és rangsorolása

A Tiszazug és a Körösszög halmainak kataszterezése mellett természeti állapotuk felmérése is

megtörtént. Az elmúlt ötezer esztendő, elsősorban pedig a legutóbbi százötven év nemcsak a halmok külső megjelenésén (alakján) hagyott mély nyomokat, de a bolygatások következtében általános állapotuk és növényzetük is maradandó sérüléseket szenvedett.⁴⁵

⁴⁵ TÓTH 1988, 408–409; TÓTH 2007, 49–52; BEDE 2016, 41–43.

Az intenzív szántóföldi művelés és elhordás áldozata lett az összes azonosított kurgán több mint harmada (39,6%-a), a 237-ből 94 halom. Ezek közül 63-at elhordtak (ez az elpusztítottak 67%-a, az összesnek 26,6%-a), 31-et pedig elszántottak (ez az elpusztítottak 33%-a, az összesnek pedig 13%-a). Az elhordottak közül 25-nek a helyét építették be különféle infrastrukturális beruházásokkal (házsor, utca, tanya stb.).

A meglévő kurgánok közül 98-nál még mindig egészen mondható a halomtest (ez a meglévők 68,5%-a, az összesnek 41,4%-a), 45 esetében pedig roncsolt – megbontott vagy lényegesen torzult – halomtestről beszélhetünk (ez a meglévők 31,5%-a, az összesnek pedig 19%-a).

A még ma is fennálló 143 kurgán felszínének állapotára is tehetünk lényeges megállapításokat. Mindössze 1 halom – a cibakházi Kettős-halom északi tagjának – felülete (és növényzete) tekinthető még viszonylag épnek (0,7%). 31 halom (a meglévők 21,7%-a) teljes felszíni borítása kifejezetten bolygatottnak tekinthető, másodlagos parlagnövényzettel. 15 olyan halom van (a meglévők 10,5%-a), melyek felületén ép, érintetlenebb rész is található, felszínük legnagyobb része azonban már bolygatott és szántott (ezek jellemzően kis kiterjedésű, de igen értékes, elsődleges lösnövényzetet őriznek). 31 halomnak (a meglévők 21,7%-ának) a felületén található meg együtt (eltérő arányokban) bolygatott, másodlagos növényzet és szántó. Vizsgálati területünkön a legnagyobb számban azok a kurgánok vannak jelen, melyeknek teljes felszínét szántják, ezáltal a legkiszolgáltatottabbak a folyamatos gépi taposással, lehordással és erózióval szemben. Ezek száma 65, vagyis a meglévő kurgánok közel fele (45,4%-a).

Természetvédelmi szempontból azok a legértékesebb halmok, melyek megőrizték eredeti, elsődleges sztyeppnövényzetüket.⁴⁶ A ma is meglévő 143 halom közül csupán 13 halmon (9,1%) található meg a löszfálnövényzet (*Agropyron cristati*-*Kochietum prostratae* Zólyomi 1958) karakterfaja, a taréjos búzafű (*Agropyron cristatum*). Ezek a Tiszazugban a Kettős-halom (Cibakháza, mindkettőn; 6. kép 1), a Kun-halom (Csépa-Szelevény), a Szőlős-halom (Szelevény) és a Víg-halom (Szelevény–Cserkeszölő); a Körösszögben a Balázs-halom, a Kötön-halom, a Telek-halom (Kunszentmárton), a Hármashatár (Öcsöd–Szentés–Békésszentandrás), a Hegyes-határ (Kunszentmárton–Öcsöd–Szentés; 6. kép 3), a Kettős-halom (Kunszentmárton–Öcsöd, mindkettőn; 6. kép 2) és egy névtelen halom (Kunszentmárton–Nagytóke).

⁴⁶ DEÁK 2018.

A halmok gyakorlati védelmében öröndetes előrelépés volt a Mezőgazdasági Parcella Azonosító Rendszer (MePAR) 2010. évi bevezetése. Ennek lényege, hogy az európai uniós szabályozásnak megfelelően kivették a művelésből azokat a jelentősebb halmokat, melyek olyan földterületen állnak, ami után a gazdák támogatást vesznek fel. A gazda köteles a halom területén gyepművelést folytatni, és a területet rendszeres kaszálással tisztán tartani.⁴⁷ A Tiszazugban és a Körösszögben az így megvédett (konzervált) kurgánok száma összesen 21 (6. kép 4).

A halmok nagy mennyisége és eltérő természetvédelmi, történeti és tájképi értékessége megkívánja, hogy bizonyos kategóriákat állítsunk fel rangsorolásukra. Mivel a katasztrezés mellett a felmérés egyik elsődleges célja a természetvédelmi és táji szempontból értékes halmok feltérképezése volt, ezért a jelentőségbeosztás is ennek figyelembevételével történt.⁴⁸ Azért szükséges az értékességi rangsorolás, hogy a védelem során dönteni lehessen, mely halmok élveznek elsőbbséget. Ahhoz ugyanis, hogy gyakorlati védelmük megindulhasson, ismernünk kell a legveszélyeztetettebb halmokat. Egy hétfokú skálát dolgoztunk ki, melynél a *jelentős* halmok az 1-es, 2-es és 3-as, a *nem jelentős*ek a 4-es és 5-ös, a már *elpusztított* halmok pedig a 6-os és 7-es kategóriába kerülnek (2. táblázat).

1-es kategória. Minden löszfálnövényzettel vagy elsődleges löszgyeppel rendelkező halmot ide soroltunk, továbbá azokat, melyek méretük-nél és megjelenésük-nél fogva alapvető, meghatározó tájlemek. Ezek száma 15, mely az összes 6,3%-a.

2-es kategória. Azok a halmok szerepelnek itt, melyeken összefüggő, de kevésbé értékes gyep található (esetleg elsődleges löszgyepelemekkel), vagy karakteres megjelenésűek, ezért tájképileg nagyobb jelentőséggel bírnak. Ezekből 23 található, mely az összes 9,7%-a.

3-as kategória. A tájképileg már jelentőséggel bíró (jellemzően 1 m-nél magasabb), valamint a régészeti vagy helytörténeti szempontból kiemelkedő jelentőségű halmokat soroltuk ide (utóbbiak általában fontos lelőhelyek, például

⁴⁷ RÁKÓCZI 2016. A halmok területén következtlenül hagytak fel a műveléssel, ugyanis valahol indokolatlanul nagy területet hagytak, máshol a halom fele még továbbra is szántott. Valahol szabályos kör, máshol négyzet vagy téglalap alakban történt a terület kijelölése. Több esetben már felhagyott területet újból művelésbe fogtak... Ezért fontos lenne évente hivatalosan is monitorozni a művelésből kivont halmok területét és állapotát.

⁴⁸ Régészeti feltárások és archaeogeológiai/geofizikai kutatások híján nem törekedhetünk a kurgánok kizárólag régészeti szempontú rendszerezésére és értékelésére.

6. kép. 1: A cibakházi Kettős-halom a terület természetvédelmi szempontból legértékesebb kurgánja, ősi sztyeppnövényzet őrzője; 2: A Kettős-halom Kunszentmárton és Öcsöd határpontja; a rajta átvezető határút az évszázados használat miatt mélyen a halomtestbe vág; 3: 1905-ös kataszteri felmérési pont a Hegyes-határ csúcsán; 4: Az öcsödi Közép-halom felszínén felhagyták a művelést (Bede Ádám felvételei, 2018)

Fig. 6. 1: For nature conservation the most important local mound is the Kettős-halom in Cibakháza, with original steppe vegetation; 2: The Kettős-halom mound is a border point between Kunszentmárton and Öcsöd; the ancient road cuts across the body of the kurgan; 3: Cadastral surveying point from the year 1905 on the top of Hegyes-határ mound; 4: The ploughing was leave off on the surface of the Közép-halom mound in Öcsöd (photos by Ádám Bede, 2018)

2. táblázat. Az általunk felmért halmok település szerinti megoszlása és jelentőség szerinti rangsorolása

Table 2. The number of the mounds in the surveyed settlements with the rank order of the importance

Település	1. kategória	2. kategória	3. kategória	4. kategória	5. kategória	6. kategória	7. kategória	Összes
1 Cibakháza	2	0	0	0	0	4	0	6
2 Csépa	1	0	1	0	1	1	0	4
3 Cserkeszölő	1	0	1	0	0	1	2	5
4 Kunszentmárton	7	6	11	5	16	11	7	63
5 Martfű	0	1	4	1	3	3	3	15
6 Nagyrév	0	0	0	1	1	1	3	6
7 Öcsöd	2	9	9	5	11	9	4	49
8 Szelevény	2	1	4	3	4	6	2	22
9 Tiszaföldvár	0	5	6	0	10	8	12	41
10 Tiszainoka	0	1	0	1	3	2	0	7
11 Tizsakürt	0	0	1	1	0	4	5	11
12 Tizsasas	0	0	1	0	1	0	1	3
13 Tiszaug	0	0	0	0	0	4	1	5
Összesen	15	23	38	17	50	54	40	237

középkori templomot, temetőt rejtenek magukban). Ezek száma 38, mely az összes 16,1%-a.

4-es kategória. Azok a halmok szerepelnek itt, melyek természetvédelmi és tájképi értéke nem meghatározó, területük legnagyobb részét szántják, fennmaradásukat azonban egy rajtuk vagy közelükben található objektum (háromszögelési pont, dűlőút, útszél, fasor, erdősáv, gyepszél, csatornaszél stb.) elősegítheti. Ezek közül 17-et térképeztünk fel, mely az összes 7,2%-a.

5-ös kategória. Ezek a halmok tájképileg nem meghatározók (általában 1 m-nél alacsonyabbak) és egész felszínük szántóföldi művelés alatt áll. (Sokuk sajnos már közel áll a 6-os kategóriához, vagyis hogy teljes mértékben elszántsák őket.) Számuk 50, ez az összes felmért halom 21,1%-a.

6-os kategória. Ide tartoznak az elpusztított halmok közül azok, melyeket elszántottak vagy elhordtak, tehát földfelszíni részük megsemmisült (halomhelyek). Ezek nyilvántartásba vétele azért is fontos, mert a föld alatt esetleg még fellelhető a halom központi alaptermetkezése, illetve egyéb kapcsolódó régészeti objektum. Számuk 54, mely az összes 22,8%-a.

7-es kategória. A halmot alaptermetkezésével együtt elpusztították. Leggyakoribb eset, hogy az egészet (legtöbb esetben az alatta lévő természetes háttal, alapkőzettel együtt) elbányászták. Előfordul még – általában belterületeken –, hogy a halmot elplanírozták, helyét feltöltötték, beépítették. Ezekből 40-et találtunk, mely az összes 16,8%-a.

A jelentős halmok száma összesen (1–3. kategória) 76 (32,1%), a nem jelentőseké (4–5. kategória) 67 (28,3%), elpusztítottak tekinthető (6–7. kategória) 94 halom (ez 39,6%-ot tesz ki). Természetesen egy halom jelentőségbesorolása megváltoztatható abban az esetben, ha újabb növénytani, régészeti, történeti stb. adat kerül elő róla, vagy az állapotában változás következik be.

A halmok neveinek tanulságai

A nevek elemzésén keresztül képet kaphatunk az alföldi táj történeti változásairól (például egy halom tulajdonosainak soráról), a hajdani környezetről, a halom külső tulajdonságairól és növényzetéről.

A kéziratos térképek és határjáró oklevelek mellett különösen gazdagok a földrajzinév-tárak anyagai. Vizsgálati területünkön az első nagyszabású, tudatos helynévgyűjtést Pesty Frigyes végezte 1864-ben, mely során Magyarország vármegyéinek minden településére kérdőívet küldött ki.⁴⁹ A Külső-Szolnok megyei és kunsági tele-

pülések gyűjteményei kiadva is elérhetők.⁵⁰ A következő nagy gyűjtési hullám az 1970-es, 1980-as években a honismereti mozgalom keretében zajlott. A tiszazugi kötetet kiadták, az egyes települések eredményei azonban nagyon eltérő színvonalúak.⁵¹ A helynévgyűjtések anyagának elemzésével több tanulmány is foglalkozott, melyekben rendszeresen kitérnek a halmok – mint különleges domborzati objektumok – neveire is.⁵²

Határleírásokban már az Árpád-korból ismerünk tiszazugi halomneveket (Taka mons, Sorul mons),⁵³ de a nagyrévi Or Miklós dombja vagy Strázsa-halom – mai nevén Zsidó-halom – középkori, kora újkori művelődéstörténeti jelentősége is figyelemre méltó.⁵⁴ A 13. században élt Kuthen kun fejedelem nevét őrzi a kunszentmártoni Kőtön-halom.⁵⁵ Az ótörök eredetű *korhán* (*kurgán*) szó maradt fenn a csépai Korhán-halom nevében.⁵⁶

A 237 felmért kurgán közül 120 rendelkezik névvel (50,6%), 117 pedig névtelen (49,3%).⁵⁷ A névtelenség általában a „jellegtelenségből” vagy „funkciótlanságból” adódik. Azokat a kisméretű, mára szétszántott halmokat, melyek már a történelmi időkben is alacsonyak voltak, és nem töltöttek be különösebb feladatot – például tájékoztató vagy határponti szerepet –, a magyar népnyelv nemigen nevezte el. Kutatásaink során azt tapasztaltuk, hogy minél „jellegzetesebb” egy halom (jelentős méretű, régi település vagy templom állt rajta, meghatározó személy a tulajdonosa, érdekes növény terem rajta stb.), annál több a neve, és annál több szóbeli hagyomány fűződik hozzá.⁵⁸ Területünkön a legtöbb névvel a Kunszentmárton és Öcsöd határán álló Kettős-halom rendelkezik – eddig 10 nevet sikerült gyűjteni innen. 57 halomnak van legalább két neve, de többük akár 3–7 nevet is hordoz(ott) története során. Annak ellenére, hogy egyes időszakokban e halmok gyakran cseréltek gazdát (ezért neveik nagy része is személynévi eredetű), mégis bizonyos történeti szituációkban e nevek

⁵⁰ PESTY 1978–1979.

⁵¹ KAKUK 1965; FARKAS 1994.

⁵² RÁSONYI 1956; KAKUK 1974; HORGOSI 1981, 90–91; FARKAS 1997, 130–131; HORVÁTHNÉ KISPÉTER 1997, 134.

⁵³ LASZLOVSKY 1986, 11, 15.

⁵⁴ RÁCZ 2004, 346–347.

⁵⁵ RÁSONYI 1956, 75; BARNA 1995, 75–76.

⁵⁶ KISS 1988, I. 779.

⁵⁷ Újabb adatok előkerülésével ez az arány némileg még javulhat. Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy kutatásaink során egyetlen halomnak sem adtunk fantáziánévet, kizárólag eredeti forrásokból és gyűjtésekből származó neveket használtunk. Nem értünk egyet ugyanis azzal a szemlélettel, hogy ha egy halomnak nincsen neve – sokszor azért, mert nem néztek kellőképpen utána –, akkor mindenképpen adni kell neki.

⁵⁸ BEDE 2016, 56–57.

⁴⁹ HAJDÚ 2006.

7. kép. 1: A tiszaföldvári Deák-halom negyedét elhordták; 2: Az öcsödi Kovács-halom északi felét útépités során hordták el; 3: A megcsonkított, beerdősült cserkeszlői Bába-halom; 4: Ennek a kunszentmártoni névtelen halomnak ma is teljes felszínét szántják (Bede Ádám felvételei, 2018)

Fig. 7. 1: The quarter part of the Deák-halom was mined in Tiszaföldvár; 2: The northern part of the Kovács-halom mound was destroyed by road construction in Öcsöd; 3: The Bába-halom is a truncated and forested kurgan in Cserkeszlő; 4: This unnamed kurgan in Kunszentmárton has totally ploughed surface (photos by Ádám Bede, 2018)

meglepő – akár több száz éves – állandóságot mutatnak. Köszönhető ez elsősorban a tájban betöltött speciális funkcióiknak, mint a határponti szerep és a tájékozódás.⁵⁹

A mintaterületen a *halom* földrajzi köznév leggyakoribb történeti szinonimája a *laponyag*, mely lapos halmot jelent. A köznyelv ma már nem használja ezt a szót, a 19. század első feléig azonban a Tiszántúl jelentős részén teljesen általános és elterjedt kifejezés volt (Csorcsán-laponyag, Lencs-laponyag).⁶⁰ A *domb* földrajzi köznév területünkön a 19. század végéig inkább természetes, hátszerű kiemelkedést jelentett, ma már egyre inkább átveszi a *halom* szinonimaszerepét, sőt jelentéstartalmát (Csete-részi-domb, Gorzsa-domb, Haleszi-domb). Ritkán előfordul a *hegy* (Akasztó-hegy, Sárga-hegy) és a *csúcs* utótag is (Taréj-csúcs).

A *kunhalom* terminust a 20. század második feléig a nép nem ismerte, ezért nem is használta.⁶¹

⁵⁹ PÁSZTOR 2012.

⁶⁰ TORMA 2008; 2015, 72.

⁶¹ DOMOKOS 1930.

Kun nevű személyekről azonban neveztek el halombokat Tiszaföldvár és Csépa külterületén is (Kun halma, Kun-halom).

Alább csak felsorolásszerűen felvillantunk néhány szemléletes példát a tiszazugi-körösszögi kurgánok gazdag névanyagából. A halmok számáról árulkodik: Egyes-halom, Kettős-halom, Két-halom, Hármashalom, Öt-halom. Külső megjelenésre vagy alakra utal: Hegyes-halom, Kis-halom, Nagy-halom, Lapos-halom, Kalapos-halom, Fekete-halom. Funkciójáról tanúskodik: Akasztó, Kenyérváró-halom, Őr-halom, Strázsa-halom. A hajdani vízrajzra utal: Ér-halom, Széktó-halom, Telek-parti-halom. A halomban bekövetkezett változásról (bolygatásról) tanúskodik: Vágott-halom, Metszett-halom, Égett-halom. Az állattartás emléke: Gulya-laponyag-halom, Koppaló-halom, Dellő-halom, Ellető-halom. Állatnevet rejt magában: Liba-halom, Rókalyukas, Tetű-halom, Tetves-halmok. Művelési ág/növénynev van benne: Kender-halom, Szőlőshalom, Nádas-halom, Sóska-halom, Szőr-halom, Töviskes-halom. Régészeti lelőhelyre utal: Tűz-

köves-halom, Kovás-laponyag, Téglás-halom, Kápolna-halom, Telek-halom. Középkori település nevét őrzi: Bába-halom, Bábocka-halom, Gyalu-halom, Gyügeri-halom, Hék-halom, Homok-halom, Mogyorós-halom, Péter-szögi-halom, Varsány-halom. Határponti szerepre utal: Határ-halom, Határ-laponyag, Hegyes-határ, Kósa-határ, Hármashatár. Személynévi eredetű: Ivánka-halom, Jós István halma, Kiss Péter-halom, Pap János-halom, Deme halma, Faragó halma, Andor-halom, Balázs-halom, Masznyik-halom, Őze-halom, Tigyi-halom, Zsófia-halom stb.

Egyéb tapasztalatok

A halmokat az elmúlt évszázadokban elsődleges, temetkezési funkciójukon túl számos más célra is felhasználták (ezeket nevezzük másodlagos funkcióknak).

Egészen a középkortól napjainkig néhány halom határjelölési szerepet töltött be, két vagy több település közigazgatási területét (külterületét) választva el egymástól. A Tiszazugban kilenc, a Körösszögben nyolc ilyen határhalom található meg még ma is. A Kósa-határ (Szelevény–Csépa–Cserkeszölő), a Hármashatár (Öcsöd–Békésszentandrás–Szentés) és a Hegyes-határ (Kunszentmárton–Öcsöd–Szentés) három település határán áll. Bizonyos halmokon határút vezet keresztül, mely a több évszázados használat (erőző) következtében – löszmélyutat képezve – akár több méter mélyen vág a halomtestbe (6. kép 2).

Talán legismertebb felhasználási módjuk a térképészeti mérőpontokként való alkalmazás, az így megjelölt halmokat már a 19. század második felében is nyilvántartotta a kataszteri földmérés (6. kép 3). Sok halom tetején az 1960-as, 1970-es években modern háromszögelési pontot (vízszintes alappontot) állandósítottak, ezeknek is meghatározó szerepe van a térképészeti munkálatokban (szintezés, háromszögelés). A kunszentmártoni Kőtőn-halmon geodéziai betontorony áll, mely egyben GPS-pont és elsőrendű vízszintes alappont is. Hozzá kell tennünk, hogy ezeknek a térképészeti pontoknak a telepítése – különösen az alacsony kurgánok esetében – nagy bolygatással járt (akár a központi temetkezés is megsemmisült).

Számos egyéb bolygatás (beavatkozás) is történt a halmokon, melyek mint a táji változások lenyomatai (tájsebek) figyelhetők meg rajtuk. Legjellemzőbb a megbontás (7. kép 1), elhordás (7. kép 2), szántás (7. kép 4) és a beerdősítés (7. kép 3). A kunszentmártoni Telek- és Kőtőn-halom oldalába pincét mélyítettek, a tiszaföldvári Öcsödi-

halmon vadászlest emeltek, az öcsödi Kendereshalom tetején tanyát építettek (8. kép 1). A felszín természetes zavarásának számít a benádasodás. A rókák (és esetenként a borzok) kotorékaik építéskor az anyagátmozgatással tudnak maradandó károkat okozni (8. kép 2).

A folklórkutatás már régóta felfigyelt a halmok történeti legendáira és a kapcsolódó, szájhagyomány útján átörökölt hagyományokra.⁶² Az egykor gazdag tiszazugi és körösszögi mondavilágot két szemléletes példán (motívumon) keresztül itt is megidézzük. Az első szöveg Cserkeszölő település névadó halmának történetét beszéli el. „Van itt [...] a Csörke-halom. Erről hallottam én nagyapámtól, hogy volt egyszer egy Csörke nevű igen gazdag földesúr, aki igen rosszul bánt a szegény néppel, fukar, gőgös ember volt. A nép gyűlölete akkor hágott a legmagasabbra, amikor a rossz termés miatt éhínség volt, s Csörke, akinek rengeteg gabonája volt összegyűjtve, még kölcsön sem volt hajlandó adni a rászorulóknak. Ekkor a nép fellázadt a gyűlölt földesúr ellen, és gabonájával, kincseivel együtt elevenen betemette egy nagy halomba, amelyet róla azóta is Csörke-halomnak neveznek. Csörke a halomban igen-igen hosszú ideig élt és évenként egyszer lement vízért a Körösre. Ezalatt az idő alatt a halom egyébként féltve őrzött bejáratát hétfejű kutya őrizte. Aki Csörke távollétében arra járt és be mert menni a halomba, annyi kincset vihetett magával, amennyit elbirt, de ha a vízzel visszatérő Csörke ott érte, akkor örökre bezárult mögötte a halom hatalmas vasajtaja.”⁶³ A második mondatöredék a kunszentmártoni Telek-halomhoz köthető. „A régi világban, tartja a néphit, kincset találtak itt a szántó emberek. Beszél a nép ma is egy borona = nehezék nagy körül, amelyet valamikor valakik széjjelverték és teli volt vert arannyal. [...] P. Nagy István öreg, 76 éves kunszentmártoni gazda gyerek volt még, mikor egy késő estén a szomszédos tanyákba táltozott járt = kelt és tudtára adta a tanyabelieknek, hogy egy ital vízért kincsekre vezet. Kapott hát egy ital = vizet, mire a táltozó a Telekhalomra vezette a három legényt és meghagyta nekik, hogy ahol egy fehér ló legelészik, ott ássanak, ott van a kincs. És a legények valóban egy vasládát leltek tele kincssel. Ámde nem tudták kocsira tenni, mert egy nagy kutya termett a ládán és a lovak megbokrosodtak tőle s másnap reggelre már se láda, se kutya nem volt, az új ásás helyén reggelre már kizöldelt a fű.”⁶⁴

⁶² SZÜCS 2003, 256; BARNÁ 1995.

⁶³ GULYÁS 1981, 202–203.

⁶⁴ SOLYMOSSY 1926.

8. kép. 1: Az öcsödi Kenderes-halom tetején romtanya áll; 2: Rókalyukak torzítják el a kunszentmártoni Gyalu-halom központi részét; 3: A megbontott öcsödi Bábocka-halom metszetalában középkori templom alapjai láthatók (Bede Ádám felvételei, 2018)

Fig. 8. 1: A ruined farmhouse stands on the top of the Kenderes-halom kurgan in Öcsöd; 2: Fox holes distort the central part of the Gyalu-halom kurgan in Kunszentmárton; 3: Bases of a medieval church in the mined wall of the Bábocka-halom kurgan in Öcsöd (photos by Ádám Bede, 2018)

Egyes halmokra az Árpád-korban templomot építettek. Ennek vallási/szimbolikus és praktikus okai is voltak, illetve – a megelőző kultúrákhoz hasonlóan, mint előképben – a magyarok is felismerték a kurgánok kulturális-szagrális folytonosságának jelentőségét és előnyös geográfiai helyzetét. Az Alföldön a halmok térben való koncentrált jelenléte, a szent hegyekhez való hasonlósága (analógiája) és védett helyzete (stratégiai/tájékoztató funkciói) mind ezt a képet erősítették.⁶⁵ A vizsgálati területen négy olyan kurgánról van tudomásunk, mely középkori templomalapot rejt magában. Örökségvédelmi szempontból ezek kiemelt jelentőségű helyeknek számítanak, ennek ellenére pusztításuk még ma is tetten érhető, ezért azonnali levédésük indokolt lenne. Az öcsödi Tarcsai-halom felszínén nagy mennyiségű kiszántott téglák és kő figyelhető meg, a Hátár-halomnak is teljes területén művelés folyik, a

félig elhordott Bábocka-halom metszetalában a kettévágott alapfalak látszanak ki (8. kép 3), de a szelevényi Kápolna-halomból is hordtak el egy kisebb részt

Összegzés

A Tiszazug és a Körösszög 13 településén, összesen 625 km² kiterjedésű területen végeztük el a halmok (kurgánok) teljességre törekvő katasztrézését és állapotfelmérését. A 18–20. századi kéziratos és későbbi nyomtatott térképeken kívül felhasználtuk a levéltári forrásokat, adattári jelentéseket, helytörténeti, régészeti, néprajzi, névtani és természettudományos irodalmat is. A tájrégészeti szemléletű kutatás során a régészeti topográfiai módszertan alkalmazása mellett tájtörténeti és tájökölógiai eredményeket is felhasználtunk.

A 20. századi halomkataszterek beszámolóit látva arra következtettünk, hogy a korábbi felmé-

⁶⁵ BEDE 2016, 36.

rések nem aknázták ki a források, elsősorban pedig a kéziratos térképek adta lelőhely-azonosítási lehetőségeket, ezért lehet esetenként többszörös eltérés az egyes felmérések halomszámai között (1. táblázat).

Összesen 237 halmot regisztráltunk (4. kép), melyek közül 152 a Tiszazug, 85 pedig a Körösszög területén található. A Tiszántúl más részeihez hasonlóan a vizsgálati területen is elsősorban a hidrogeográfiai viszonyok határozzák meg a kurgánok földrajzi helyzetét (folyók, erek, mendederek partjait, árterek szélét, homoktömbök peremét követik).⁶⁶

A felmérés során egy hétfokú skálát dolgoztunk ki a halmok rangsorolása céljából (2. táblázat), hogy a legjelentősebbeknél minél előbb megindulhassanak a konkrét védelmi intézkedések. A jelentős halmok az 1-es, 2-es és 3-as, a nem jelentősök a 4-es és 5-ös, a már elpusztítottak pedig a 6-os és 7-es kategóriába kerültek. A jelentős halmok száma összesen 76 (32,1%), a nem jelentősé 67 (28,3%), nem létezőnek tekinthető 94 halom (ez 39,6%-ot jelent).

A halomnevek elemzése módot adhat a hajdani környezet (földrajzi viszonyok, állat- és növényvilág), a mezőgazdaság (állattenyésztés, növénytermesztés) és a birtoklástörténet (birtokosok, háttérviszonyok) megértéséhez is. A regisztrált kurgánok közül 120 rendelkezik névvel (50,6%), 117 pedig névtelen (49,3%). További vizsgálati lehetőséget kínál a halmokhoz kapcsolódó folklórgyűjtések elemzése, valamint a tájtörténeti változások

nyomon követése és rögzítése (állapotmonitorozás, bolygatások dokumentálása, botanikai adatgyűjtés, morfológiai felmérés stb.).

A gyakorlati védelem egyre sürgetőbb feladat, hiszen a nagy súlyú mezőgazdasági munkagépek a legalacsonyabb s egyben a legnagyobb számban lévő halmokat belátható időn belül elfojtják pusztítani, ezért ezeket minél előbb ki kell venni a szántóföldi művelés alól (a MePAR örvendetes előrelépés a gyakorlati megóvás terén). Aldobolyi Nagy Miklós földrajztudós – korát jócskán megelőzve – már 1954-ben felhívta a figyelmet a tiszazugi halmok jelentőségére és védelmük fontosságára. „Meggondolandó, hogy mint történelmileg, morfológiailag és növényföldrajzilag is jellegzetes szigetnek, nem lenne-e helyes javasolni a Cserke és Vég halmoknak a Tiszazugban természetvédelmi területté nyilvánítását!”⁶⁷

Végül idézzük Zólyomi Bálint botanikus 1969-ben papírra vetett, de még napjainkban is aktuális szavait.⁶⁸ „Olyan értékekről van szó, amelyek soha többé nem pótolhatók. [...] nem könnyű feladat a kisebb emlékek védelmének gyakorlati megvalósítása, de ha megvan a kellő társadalmi bázis, akkor a termelés számára kis kiterjedésük miatt teljesen jelentéktelen foltok gondos és maradandó megóvása biztosítható. Át kell törni az emberi közömbösséget és a hivatali tehetetlenséget. Szinte az utolsó pillanatban emeljük fel szavunkat [...] Gyors felmérésre és hatékony intézkedésre van szükség!”⁶⁹

IRODALOM

- ANDERS, ALEXANDRA–CZAJLIK, ZOLTÁN–CSÁNYI, MARIETTA–KALICZ, NÁNDOR–NAGY, EMESE GYÖNGYVÉR–RACZKY, PÁL–TÁRNOKI, JUDIT
2010 Archaeological register of tell settlements in Hungary. (Magyarországi tell-települések régészeti katasztere). Archaeologiai Értesítő (Budapest) 135, 147–160.
- ANTAL ÁRPÁD
1974 A Szolnok Megyei Levéltár kéziratos térképeinek katalógusa 1867-ig. Levéltári füzetek 1. Szolnok.
- BAGDI SÁNDOR
1970 Adatok Tiszazug hidrogeográfiai sajátosságaihoz (Beiträge zu den hydrogeographischen Verhältnissen von Tiszazug). Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis – A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei (Budapest) 1970/2, 139–149.
- BALÁZS RÉKA–KUSTÁR ROZÁLIA
2012 Halmok az évszázadok sodrában. Halmok – Hegyek – Várak a Duna–Tisza közén. Kecskemét.
- BARCZI ATTILA
2016 Kunhalmok eltemetett talajainak vizsgálata. Gödöllő.

⁶⁶ Ezt a földrajzi alapszituációt már a 20. századi kutatók is következetesen felismerték és leírták (BEDE 2016, 38, 40).

⁶⁷ A. NAGY 1954, 519.

⁶⁸ ZÓLYOMI 1969, 553.

⁶⁹ Itt szeretném megköszönni mindazoknak, akik adataikkal, tanácsaikkal segítették a kutatásokat; név szerint is megemlí-

tendő Dani János, Tóth Albert, Tóth Csaba, Olasz Ákos, Szarka József, Sallai Zoltán és Deák József Áron. A tanulmány elkészítését a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (Budapest) posztdoktori ösztöndíja (PD 121126) tette lehetővé.

BARNA GÁBOR

- 1995 Zádor és Ágota. (Költészet és valóság a nagykunsági történeti hagyományokban) (Zádor und Ágota. Dichtung und Wahrheit in der historischen Überlieferung des Gebiets Nagy-kunság). Néprajz és Nyelvtudomány (Szeged) 36, 73–83.

BEDE ÁDÁM

- 2016 Kurgánok a Körös–Maros vidékén... Kunhalmok tájrégészeti és tájökológiai vizsgálata a Tiszántúl középső részén (Kurgans in the land of the Körös and Maros rivers... Landscape archaeological and landscape ecological investigations on mounds in the central part of the Tiszántúl region, Hungary). Budapest.

BENEDEK GYULA

- 2001 Öcsöd nagyközség oklevelei és fontosabb iratai. 1297–1738. Documentatio Historica 6. Szolnok.
2002 Kunszentmárton város oklevelei és fontosabb iratai. 1333–1737. Documentatio Historica 7. Szolnok.

BÓNA, ISTVÁN

- 1992 Bronzezeitliche Tell-Kulturen in Ungarn. In: Meier-Arendt, W. (Hrsg.): Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss. Frankfurt am Main, 9–39.

CSÁNYI MARIETTA

- 1981 A tiszazugi régészeti kutatások. In: Szabó L. (szerk.): 10 éves a Tiszazug kutatása. Damjanich János Múzeum, Szolnok, 10–16.

R. CSÁNYI MARIETTA–STANCZIK ILONA

- 1982 Előzetes jelentés a tiszaug-kéménymetetői bronzkori tell-telep ásatásáról (Vorbericht über die Ausgrabungen der bronzezeitlichen Tellsiedlung von Tiszaug-Kéménymetető). Archaeologiai Értesítő (Budapest) 109, 239–254.

CSÁNYI, MARIETTA–STANCZIK, ILONA

- 1992 Tiszaug-Kéménymetető. In: Meier-Arendt, W. (Hrsg.): Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss. Frankfurt am Main, 115–119.

CSÁNYI MARIETTA–TÁRNOKI JUDIT

- 2011 Településrégészeti kutatások a Tiszazugban. In: Bartha J.–Benedek Cs.–Gecse A. (szerk.): Életjel. Tanulmányok az ezredvégi Tiszazug népeletéből. Szolnok, 7–36.

CSEH GÉZA (összeállította)

- 2011 Chartae Antiquae. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár kéziratos térképei (Chartae Antiquae. The handwritten maps of the Jász-Nagykun-Szolnok County Archive). Szolnok. DVD-ROM.

DANI JÁNOS–HORVÁTH TÜNDE

- 2012 Óskori kurgánok a magyar Alföldön. A Gödörsíros (Jamnaja) entitás magyarországi kutatása az elmúlt 30 év során. Áttekintés és revízió. Budapest.

DANI JÁNOS–MÁRKUS GÁBOR–KULCSÁR GABRIELLA–VOLKER HEYD–PIOTR WŁODARCZAK–ANDREJ ZITNAN–JAROSLAV PEŠKA

- 2017 A „Yamnaya Impact Project” régészeti topográfiai tanulságai (Archaeological topographic results of the “Yamnaya Impact Project”). In: Benkő E.–Bondár M.–Kolláth Á. (szerk.): Magyarország Régészeti Topográfiája. Múlt, jelen, jövő (Archaeological Topography of Hungary. Past, present and future). Budapest, 137–150.

DEÁK BALÁZS

- 2018 Természet és történelem. A kurgánok szerepe a sztyeppi vegetáció megőrzésében. Budapest.

DEÁK JÓZSEF ÁRON–KEVEI FERENCNÉ BÁRÁNY ILONA

- 2011 Csongrád megye kistájainak élőhelymintázata és tájökológiai szempontú értékelése. Geoszféra (Szeged) 2010, 79–128.

DOMOKOS SÁNDOR

- 1930 Feleletek. Kunhalom. Néptünk és Nyelvünk (Szeged) 2, 221.

DÖVÉNYI ZOLTÁN (szerk.)

- 2010 Magyarország kistájainak katasztere. Budapest. Második, átdolgozott és bővített kiadás.

ECSÉDY, ISTVÁN

- 1979 The People of the Pit-Grave Kurgans in Eastern Hungary. Fontes Archaeologici Hungaricae. Budapest, 1–85.

ECSÉDY, ISTVÁN–VIRÁGH, DÉNES

- 1975 Vorbericht über eine Untersuchung nach der Verbreitung der Kurgane in Ostungarn. Mitteilungen der Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (Budapest) 4(1973), 31–35.

ENDES MIHÁLY–HARKA ÁKOS

- 1985 Javaslat a Tiszazug természeti értékeinek védetté nyilvánítására. Kézirat. Tiszazugi Földrajzi Múzeum Adattára (Tiszaföldvár) 566-88/2.

FARKAS FERENC

- 1994 Jász-Nagykun-Szolnok megye földrajzi nevei V. Tiszazug. Közzétette: Farkas Ferenc. Jászberény–Kunszentmárton.
1997 A Tiszazug földrajzi nevei (Die geographischen Namen von Tiszazug). Tisicum (Szolnok) 10, 129–132.

- FÜZESI, ANDRÁS–RACZKY, PÁL
2018 Öcsöd-Kováshalom. Potscape of a Late Neolithic site in the Tisza region. *Dissertationes Archaeologicae* (Budapest) 6, 43–146.
- GÁBRIS GYULA–TÚRI ZOLTÁN
2008 Homokmozgás a történelmi időkben a Tiszazug területén (Sand-moving periods in historic times near Tisza river). *Földrajzi Közlemények* (Budapest) 132, 241–250.
- GULYÁS ÉVA
1981 Szövegfolklor. In: Szabó L. (szerk.): 10 éves a Tiszazug kutatása. Szolnok, 187–208.
- HORGOSI ÖDÖN
1981 Földrajzi nevek gyűjtése a Tiszazugban (Beszámoló). In: Szabó L. (szerk.): 10 éves a Tiszazug kutatása. Szolnok, 87–93.
- HORVÁTHNÉ KISPÉTER ZSUZSANNA
1997 Jászapáti és Kunszentmárton külterületi földrajzi neveinek néhány jellegzetessége nyelvészeti szempontból (Eigenartigkeiten der geographischen Namen der Vororte von Jászapáti und Kunszentmárton aus sprachwissenschaftlicher Hinsicht). *Tisicum* (Szolnok) 10, 133–142.
- JAKAB GUSZTÁV (szerk.)
2012 A Körös-Maros Nemzeti Park növényvilága. A Körös-Maros Nemzeti Park természeti értékei 1. Szarvas.
- KAKUK MÁTYÁS
1965 Kunszentmárton földrajzi nevei. Szolnok megyei múzeumi adattár 2. Szolnok.
1974 A kunszentmártoni földrajzi névgyűjtés tanulságai. In: Szabó L.–Barna G.–Smuta K.-né (szerk.): Tiszazugi füzetek 1. Kunszentmárton és a Tiszazug a XVIII–XIX. században. Kunszentmárton–Szolnok, 32–48.
- KALICZ NÁNDOR
1955 A Tiszazug őskora. *Jászkunság* (Szolnok) 2/3, 34–41.
1957 Tiszazug őskori települései (Urzeitliche Siedlungen in Tiszazug). *Régészeti Füzetek* 8. Budapest.
- KISS LAJOS
1988 Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II. Budapest. Negyedik, bővített és javított kiadás.
- KOVÁCH ALBERT
1876 A Tisza-zugi Arch: Magán-társulat 1876ik évi ásatásainak leírása. Hely nélkül.
1893 Tiszazughi régiségekről. *Archaeologiai Értesítő* (Budapest) 13, 165.
- KOVÁCS GYÖNGYI–CSÁNYI MARIETTA–TÁRNOKI JUDIT
2017 Topográfiai kutatások a Tiszazugban (Jász-Nagykun-Szolnok megye). (Topographic research in the Tiszazug area [Jász-Nagykun-Szolnok County]). In: Benkő E.–Bondár M.–Kolláth Á. (szerk.): Magyarország Régészeti topográfiája. Múlt, jelen, jövő (Archaeological Topography of Hungary. Past, present and future). Budapest, 239–253.
- KOVALOVSKI JÚLIA
1957 Régészeti adatok Szentes környékének település történetéhez. *Régészeti Füzetek* 5. Budapest.
- KOZMA BÉLA
1910 A kunhalmok elhelyezkedése az Alföldön. *Földrajzi Közlemények* (Budapest) 38, 437–443.
- KULCSÁR VALÉRIA
1998 A Kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai (The burial rite of the Sarmatians of the Carpathian Basin). *Múzeumi Füzetek* 49. Aszód.
- LASZLOVSKY JÓZSEF
1986 „Dedi eciam terram, que adiacet circa aquam, que vocatur Tiza”. (Adatok az 1075-ös garamszentbenedeki oklevél helyneveinek lokalizálásához) (“Dedi eciam terram, que adiacet circa aquam, que vocatur Tiza” [Contributions to the localization of place-names in the deed of Garamszentbenedek from 1075]). *Zounuk* (Szolnok) 1, 9–24.
- SZ. MÁTHÉ MÁRTA
1974 A korai rézkor kérdése a Tiszazugban. In: Szabó L.–Barna G.–Smuta K.-né (szerk.): Tiszazugi füzetek 1. Kunszentmárton és a Tiszazug a XVIII–XIX. században. Kunszentmárton–Szolnok, 11–16.
- MESTERHÁZY KÁROLY
1982 A kéziratok térképek régészeti hasznosítása. In: Gazdag I. (szerk.): Hajdú-Bihari kéziratok térképek II. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár közleményei 18. Debrecen, 103–107.
- MNM RÉGÉSZETI ADATBÁZIS
2018 Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adatbázis (Budapest), <https://archeodatabase.hnm.hu/hu>, 2018. december 31.
- A. NAGY MIKLÓS
1954 Talajföldrajzi megfigyelések a Tiszazugban. *Földrajzi Értesítő* (Budapest) 3, 507–543.
- NÓTÁRI KRISZTINA
2008 A tiszazugi Körtvélyesi-legelő vegetációtérképe és természetességi értékelése (Vegetation map and nature valuation of the pasture Körtvélyesi in Tiszazug). *Tiszavilág* (Tiszaföldvár) 3, 61–71.

PÁRDUZ MIHÁLY

- 1950 A szarmata kor emlékei Magyarországon III. (Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns III.). Archaeologia Hungarica 30. Budapest.

PÁSZTOR ÉVA

- 2012 A halmok neveinek szerkezeti felépítéséről és változási hajlandóságáról. Helynévtörténeti Tanulmányok (Debrecen) 8, 101–109.

PÁSZTOR LÁSZLÓ–DOBOS ENDRE–MICHÉLI ERIKA–VÁRALLYAY GYÖRGY

- 2018 Talajok. In: Kocsis K. (főszerk.): Magyarország nemzeti atlasza 2. Természeti környezet. Budapest, 82–93.

PESTY FRIGYES

- 1978–1979 Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából. I. Jászkunság. II. Külső-Szolnok. Közzéteszi: Bognár András. Kecskemét–Szolnok.

PROHÁSZKA PÉTER

- 2015 Egy maroknyi lokálpatrióta Tiszazug régiségeinek nyomában. (Források a Tiszazugi Régészeti Magántársaság működéséhez). (Ein Handvoll laienforscher auf der Spur der Altertümer von Tiszazug. [Quellen zur Tätigkeit der Tiszazuger Archäologische Privatgesellschaft]). Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 38. Szolnok.

RACZKY, PÁL

- 1987 Öcsöd-Kováshalom. A settlement of the Tisza culture. In: Tóth, L. (ed.): The late neolithic of the Tisza region. A survey of recent excavations and their findings. Budapest–Szolnok, 61–83.

RÁCZ MIKLÓS

- 2004 Or Miklós dombja – egy középkori helynév Nagyrév határában. Magyar Nyelv (Budapest) 100, 345–347.

RÁKÓCZI ATTILA

- 2016 Kunhalmok és emberek az évezredek sodrában. A közös agrárpolitika tájvédelmi előírásainak hatásai a Békés megyei kunhalmok állapotára. Budapest.

RÁSONYI LÁSZLÓ

- 1956 Mit mondanak Szolnok megye földrajzi nevei? Jászkunság (Szolnok) 3/2, 75–80.

RÓMER, FLÓRIS

- 1878 Compte-rendu de la huitième session à Budapest 1876. I. Résultats généraux du mouvement archéologique en Hongrie. Budapest.

SOLYMOSSY SÁNDOR (tallózta)

- 1926 A kúnszentmárton=telekhalmi kincs. Ethnographia (Budapest) 37, 157.

TAKÁCS LAJOS

- 1987 Határjelek, határjárás a feudális kor végén Magyarországon (Boundary marks and 'beating the bounds' in the late feudal period in Hungary). Budapest.

SZÜCS SÁNDOR

- 2003 A puszta utolsó krónikása. Alföldi Könyvtéka 1. Túrkeve.

TIMÁR LAJOS

- 1954 A Tiszazug növényföldrajza. Földrajzi Értesítő (Budapest) 3, 554–567.

TIMÁR LAJOS–BODROGKÖZY GYÖRGY

- 1959 Die pflanzengeographische Karte von Tiszazug. Acta Botanica Hungarica (Budapest) 5, 203–232.

TORMA ISTVÁN

- 2008 Laponyag. (Tiszántúli halmok sajátos elnevezése) (Laponyag. A peculiar name of hillocks in the Trans-Tiszanian region). In: Bölskei A.–N. Császi I. (szerk.): Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Budapest, 272–277., 676.

- 2015 Régészeti vonatkozású helynevek a történelmi Magyarország területén (Locality names with archaeological implications in the territory of Historical Hungary). Archeometriai Műhely 12/2, 67–74.

TÓTH ALBERT

- 1986 A Tiszazug és északi környékének halmjai. (Állapotrögzítés). Kézirat. Kisújszállás.

- 1988 Szolnok megye tiszántúli területének kunhalmjai (Die Kurgane des Komitats Szolnok im Gebiet Links der Theiss). Zounuk (Szolnok) 3, 349–410.

TÓTH CSABA

- 2007 Jász-Nagykun-Szolnok megye kunhalmjainak állapotfelmérése. Jászkunság (Szolnok) 50/1–2, 42–59.

- 2008 A Tiszazug kunhalmjainak állapotfelmérése (The condition surveying of kurgans in Tiszazug). Tiszavilág (Tiszaföldvár) 3, 9–20.

TÓTH TAMÁS

- 2003 Újabb adatok a Dél-Tiszántúl flórájának ismeretéhez. A Puszta (Túrkeve) 20, 135–169.

TÚRI ZOLTÁN

- 2011 Környezetföldrajzi és tájökölógiai vizsgálatok a Tiszazugban. In: Bartha J.–Benedek Cs.–Gecse A. (szerk.): Életjel. Tanulmányok az ezredvégi Tiszazug népéletéből. Szolnok, 7–36.

H. VADAY, ANDREA

- 1989 Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums. Antaeus 17–18. Budapest.

VIRÁGH, DÉNES

- 1979 Cartographical data of the kurgans in the Tisza Region. In: Ecsedy, I.: The People of the Pit-Grave Kurgans in Eastern Hungary. Fontes Archaeologici Hungariae. Budapest, 119–148.

ZALOTAY ELEMÉR

- 1938 A Körös-Tisza-Maros vidékének betelepülése és népi összevetődése az idők folyamán. In: Csíkvári A. (szerk.): Csongrád vármegye. Vármegyei szociográfiák I. Budapest, 31–37.

ZÓLYOMI BÁLINT

- 1969 Földvárak, sáncok, határmezsgyék és a természetvédelem. A Csörsz-árok és az Alföld ősi növényzete. Természet Világa (Budapest) 100, 550–553.

CADASTRAL FIELD WORKS AND CONDITION SURVEY ON KURGANS IN THE TISZAZUG AND KÖRÖSSZÖG REGIONS, HUNGARY

ÁDÁM BEDE

Only a few ancient architectural monuments remain standing in the central region of the Hungarian Great Plain. However, the kurgans unique 5000-year-old treasures still exist in this area, with many landscape archaeological, archaeological topography and landscape ecological survey prospects. Mounds can be found at the banks of not-longer existing rivers and at some points of higher altitude areas. The oral tradition of the Great Hungarian Plain marked the man-made, artificial, conical rises in the landscape that are associated with ancient, archaeological periods as mounds. According to their origin, kurgans can be classified as burial sites and sacred points of nomad people (kurgans) in prehistory (Yamnaya Entity) and later period (Sarmatians).

The research contains cadastral field works and conditional survey on mounds in 13 settlements in the Tiszazug and Körösszög regions, sum total 625 km². The settlements are Cibakháza, Csépa, Cserkeszlő, Kunszentmárton, Martfű, Nagyrév, Öcsöd, Szelevény, Tiszaföldvár, Tiszainoka, Tizsakürt, Tizsásas (in Jász-Nagykun-Szolnok County), and Tiszaug (in Bács-Kiskun County).

During the research we used handmade and printed maps from the 18–20th centuries, source works, scripts from archives and special literature of regional history, archaeology, onomatology and natural sciences.

We registered altogether 237 mounds (Fig. 4). 120 of them have names (50.6%) and 117 mounds have not (49.3%). We elaborated a scale with seven grades to rating mounds, because we needed an order rank to start the conservation on the most important mounds. The important kurgans make up the category of 1, 2 or 3, the unimportant kurgans make up the category of 4 or 5, and the disappeared mounds make up the category of 6 or 0 (Table 2). The number of important mounds (category 1–3) is 76 (32.1%), the number of unimportant mounds (category 4–5) is 67 (28.3%) and the number of destroyed mounds (category 6 and 0) is 94 (39.6%).

The practical conservation work is very urgent, because most of the small mounds will disappear undoubtedly within a few years due to the weighty agricultural machines and the extensive agricultural work, so we must stop the cultivation on the mounds as soon as possible.